

Van barbecue tot burenhulp: hoe geef je handen en voeten aan sociale samenhang?

Woensdag 25 juni 2008

Organisatie: DSP-groep in samenwerking met De Rode Hoed en het ministerie van VWS.

De sociale contacten en verbintenissen tussen mensen in de samenleving staan onder druk door veranderde leefpatronen. De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) geeft gemeenten een belangrijke rol in het bevorderen van sociale samenhang in dorpen, buurten en wijken. Maar kan een gemeente wel iets doen tegen de oprukkende individualisering? Vermindert burenhulp de druk op voorzieningen? Wat kan van mensen worden verwacht en worden kwetsbare mensen daar dan beter van? Deze vragen staan vanavond centraal in een afgeladen zaal, terwijl gelijktijdig de halve finale van het EK tussen Turkije en Duitsland wordt gespeeld. Wetenschappers, beleidsmakers en politici staan stil bij de aard van de contacten en verbintenissen tussen mensen in de samenleving. Zij bespreken de consequenties die dat heeft voor het gemeentelijk zorg- en welzijnsbeleid en de rol die burgers, gemeenten en lokale professionele organisaties hebben bij het versterken van sociale samenhang.

Jet Bussemaker: Wmo is meer dan huishoudelijke hulp

Jet Bussemaker, staatssecretaris van VWS is de eerste spreker. Zij is verantwoordelijk voor de Wmo en stelt vast dat we sociale samenhang allemaal belangrijk vinden. Maar waar hebben we het dan eigenlijk over? Dat varieert van voetbal tot opritborrels. Het gaat over niet onverschillig staan ten opzichte van anderen, op anderen kunnen terugvallen, verbondenheid, ontmoeting, weten wie je burens zijn, iets delen en ook om kunnen gaan met cultuur- en meningsverschillen zonder met elkaar op de vuist te gaan. Sociale samenhang is dus niet altijd alleen maar mooi. Bussemaker maakt zich zorgen over de toenemende kloof tussen mensen die het druk hebben met werk, kinderen en hobby's en vereenzamende ouderen, zieken en gehandicapten. Hoe kunnen we ondanks de verschillen tussen mensen toch samenhang creëren? Het gaat ook niet alleen om 'gezellig samen', maar ook om de capaciteit om vreedzaam ruzie te maken met elkaar, om te accepteren dat je het niet met elkaar eens bent en daar vervolgens mee om te gaan. Sport is een van de middelen om samenhang te bevorderen, dat hebben we de afgelopen weken om ons heen ook gezien rond het EK-voetbal. Ook de Wmo, de Wet maatschappelijke ondersteuning, probeert oplossingen te bedenken. Er is niet één oplossing, en de gemeente kan dit niet alleen. Scholen, woningbouwcorporaties en initiatieven van burgers zijn allemaal nodig, zegt Bussemaker. Hierna wordt een kort filmpje van Unamedia vertoond waarin mensen op straat aan het woord komen over wat sociale samenhang voor hen betekent.

Robert Putnam: bonding en bridging

Bussemaker introduceert hierna Robert D. Putnam, hoogleraar Politicologie aan Harvard University. Hij houdt een onderhoudend en humoristisch betoog over de uitdaging een community te ontwikkelen in een diverse en snel veranderende wereld. Zijn verhaal gaat over de Verenigde Staten, dus niet alles hoeft van toepassing te zijn op de Nederlandse situatie, waarschuwt hij. Putnam is optimistisch over de kansen om in de VS het maatschappelijk weefsel te herstellen. Hij maakt onderscheid in economisch kapitaal en sociaal kapitaal. Sociale netwerken vormen de kern van sociaal kapitaal. Wederkerigheid, 'reciprocity', is het kenmerk van die onderlinge steun, en die wederkerigheid kan ook via derden lopen. De meeste mensen in de VS krijgen een baan door wie ze kennen, niet door wát ze kennen, stelt Putnam. De waarde van hun adresboekje is groter dan die van hun diploma's. Hoeveel mensen je kent, is bepalend voor je levensstandaard en gezondheid. Opgroeien in een arm milieu maar met hoogwaardig sociaal kapitaal biedt voor kinderen betere kansen, dan opgroeien in een rijk milieu met laagwaardig sociaal kapitaal. Niet het onderwijs, maar vooral het sociale netwerk van de ouders is cruciaal in hoe kinderen het op school doen. Hoeveel mensen elkaar in hun buurt bij de voornaam kennen, is een indicator voor het misdadpercentage in die buurt. Sociale isolatie is een net zo grote risicofactor voor je gezondheid als roken. Kunnen rekenen op voldoende sociale steun verandert zelfs de fysiologische samenstelling van je bloed, je bouwt daarmee buffers op tegen stress. Sociaal kapitaal bestaat volgens Putnam uit twee elementen: 'bonding and bridging'. 'Bonding' is je verbinden met gelijkgestemden, 'bridging' is je verbinden met mensen met een andere achtergrond. De maatschappij heeft beide soorten sociaal kapitaal nodig, maar 'bridging social capital', zo hard nodig in moderne maatschappijen, is moeilijker te ontwikkelen. In de laatste veertig jaar is in de VS het niveau van het sociaal kapitaal sterk afgenomen, wat je kunt meten aan de hand van bijvoorbeeld het aantal lidmaatschappen van verenigingen. Zo nam de gemiddelde jaarlijkse deelname aan picknicks af van 4 in 1975 tot 1,5 in 2007, een afname van maar

liefst 70 procent. Ook het aantal malen per week dat mensen met hun eigen gezin eten is gedaald. En het aantal 'dinner parties' daalde de laatste dertig jaar met 50 procent.

Etnische diversiteit en sociaal kapitaal

Als oorzaken voor het afnemend sociaal kapitaal ziet Putnam onder meer de enorme toename van het aantal buitenshuis werkende vrouwen door de feministische revolutie. Moeders die thuis waren, hadden meer tijd om voor het sociaal kapitaal te zorgen. Een nog belangrijker factor is het grote aantal uren dat mensen televisie kijken: 'Most people in America watch *Friends*, instead of having friends', meldt Putnam.

Wat is volgens hem het verband tussen sociaal kapitaal en etnische diversiteit? In alle westerse maatschappijen is de diversiteit in de afgelopen decennia sterk toegenomen en zal deze nog verder toenemen. Op de lange termijn zorgt grotere etnische diversiteit voor meer creativiteit, meer productiviteit en meer welvaart. Maar op de kortere termijn leidt het tot een afname van sociaal kapitaal. Hoe groter de etnische diversiteit, hoe kleiner het onderlinge vertrouwen, zo is de ongemakkelijke conclusie van Amerikaans onderzoek. Zelfs het vertrouwen in je eigen soort en in je burens. Diversiteit leidt er dus toe dat bijna niemand elkaar nog vertrouwt, het leidt tot 'hunkering down', mensen sluiten zich af en trekken zich terug op zichzelf. Hoe meer diversiteit hoe minder vertrouwen mensen hebben in politici. Ze doen minder vrijwilligerswerk, hebben minder vrienden, zijn minder gelukkig en kijken meer tv. Maar, stelt Putnam, het is mogelijk deze beschadigde verbanden te herstellen. De scheidslijnen tussen etnische groepen zijn tenslotte kunstmatig, het zijn sociale constructies en we kunnen ze veranderen. Dat blijkt ook uit de 'melting pot'-geschiedenis van de VS. Zo was daar veertig jaar geleden religie nog een scheidslijn. De meeste Amerikanen trouwden met iemand van dezelfde religie, en je moest dan ook ieders religieuze achtergrond kennen voor het aangaan van sociale contacten. Nu trouwen de meeste mensen met iemand van een andere religie en bestaat die scheidslijn niet meer. 'Reweave the fabric of society' is Putnams motto, maar niet door middel van een nieuwe 'overall'-identiteit, maar met oog voor diversiteit. Het gaat er dus om de verschillen te overbruggen. Het gebruik van symbolen kan hier behulpzaam in zijn.

Jan Willem Duyvendak: verschillen verdragen

Jan Willem Duyvendak, hoogleraar Algemene Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, reageert op de waarde van Putnams ideeën over diversiteit en vertrouwen voor Nederland. Hij begint met een gewetensvraag aan de zaal: 'Wat vinden we er eigenlijk van als de Turken alleen voor de Turken juichen tijdens het EK-voetbal? Ik las in de gratis bladen de afgelopen dagen gemopper over dat mensen zich niet meer thuisvoelden in hun eigen wijk door Turken die gingen toeteren en 'rondturken'. Er zijn nog maar weinig mensen enthousiast over diversiteit, noteert Duyvendak. Het onderzoek van Putnam is voor Nederland herhaald door Lancee en Dronkers en de conclusies blijken ook voor Nederland te gelden. Mensen trekken zich inderdaad terug. En misschien is het verhaal hier nog wel dramatischer, want door dure woningen in goedkope wijken te bouwen, en gehandicapten en ouderen te integreren in de wijk, maakt de overheid de diversiteit nog groter dan hij toch al is. Versterking van de nationale identiteit krijgt in Nederland de nadruk, maar dat hoeft niet per se het meest effectieve niveau te zijn, vindt Duyvendak. Is het stads-, het buurt-, het straatniveau misschien niet beter? Met name migranten identificeren zich vaak niet op nationaal niveau. Een nationaal 'wij' kan juist tot uitsluiting leiden. Putnam legt sterk de nadruk op etnische, culturele en religieuze identiteit. Maar hoe zit het met andere vormen, zoals verschillen op basis van inkomen, leeftijd, seksuele voorkeur en handicap? Leiden die ook tot afname van sociaal kapitaal? 'Gaat het niet ook om vaardigheden om verschillen te verdragen? Gaat het niet ook om de vraag: hoeveel verdeeldheid kunnen we verdragen?' zo vraagt Duyvendak zich af.

Zelfbenoeming bewust creëren

Na deze reactie gaan Putnam, Bussemaker en Duyvendak in discussie onder leiding van Pieter Hilhorst, politicoloog en columnist bij de Volkskrant. In de VS is het heel gewoon om te zeggen: ik ben een Italiaans-Amerikaan, of een Pools-Amerikaan. Kun je in Nederland ook een Turkse Nederlander zijn?, vraagt Putnam zich af. De Amerikaanse regering heeft deze termen bewust geïntroduceerd. Hij stelt dan ook dat je zelfbenoeming dus kunt creëren. De landelijke politiek kan nationale identiteitsvorming bewust beïnvloeden. Bussemaker betwijfelt of dat in Nederland ook kan: politici kunnen het wel hebben over Turkse Nederlanders, maar als burgers het zelf niet zo ervaren werkt het niet. Maar je moet het vijftig jaar geven, volgens Putnam. Zo lang kostte het ook om Amerika's raciale problemen onder de knie te krijgen en ze spelen nog altijd een rol. Dus wees geduldig en realiseer je dat je er hard aan moet werken, het komt niet vanzelf goed.

Alexander Rinnooy Kan, voormalig topman bij ING en voorzitter van de SER, is in de zaal aanwezig en stelt: in de post-Fortuyn-periode 2000-2005 zien we in Nederland alle verschijnselen van desintegratie van het sociaal kapitaal die Putnam noemt. Rinnooy Kan gelooft niet dat de factor tijd zaken vanzelf oplost en dat je bewust nieuwe lijnen kunt creëren. Hij vindt vooral de huidige segregatie binnen het onderwijs een belemmerende factor voor sociale samenhang en stelt dat het onderwijs op politiek niveau gedesegegreerd moet worden. Putnam herhaalt dat hij wel degelijk in bewust gecreëerde lijnen gelooft, waardoor Amerika de transitie van etnisch naar Amerikaans nationalisme in het verleden heeft kunnen maken. Rinnooy Kan vraagt zich af hoe en hoe ver je moet ingrijpen. Dat je moet ingrijpen staat voor hem vast.

Voor Bussemaker bestaat de sociale samenhang waar we naar streven uit meer dan elkaar op straat groeten. Sociale samenhang ontstaat alleen als mensen met elkaar praten, met elkaar in discussie gaan, betrokken zijn bij elkaar, elkaars problemen herkennen, zich proberen te verplaatsen in elkaar en meningsverschillen op een vreedzame manier oplossen. Daklozenopvang in de wijk levert bijvoorbeeld teveel 'bonding' op en te weinig 'bridging', vindt ze. Het vraagt veel van met name wethouders om bespreekbaar te maken dat zo'n opvang toch een goed idee is en dat het bijvoorbeeld kan samengaan met een buurtrestaurant.

Sociale samenhang is ook het delen van een taal en van bepaalde fatsoensnormen, zoals de absolute ontoelaatbaarheid van huiselijk geweld en discriminatie van homoseksuelen. De Wmo wordt vaak te technocratisch uitgevoerd naar de mening van Bussemaker. Als iemand voor een scootmobiel komt, wordt die vaak keurig verstrekt. Maar de vragen die hieraan vooraf zouden moeten gaan, worden niet gesteld. Zoals 'Wat heeft diegene nou nodig?' of 'is de aanvraag niet eerder een kwestie van eenzaamheid?' We hebben professionals hard nodig, maar het welzijnswerk is de afgelopen jaren erg aanbodgericht geweest en veel te weinig georganiseerd met burgers samen. Lokale politici en opbouwwerkers zouden meer moeten praten met groepen burgers en vaker op huisbezoek gaan, in feite hele klassieke oplossingen. We hebben ook wethouders met politieke visie nodig, aldus Bussemaker.

Albert Heijn let op de kwetsbaren

Jan Hoek, wethouder van het Amsterdamse stadsdeel Zeeburg leest enkele stellingen voor, in kalligrafische letters op een groot vel papier geschreven, geïnspireerd op de stellingen van Luther. Deze stellingen zijn diezelfde middag in De Rode Hoed ontwikkeld door een aantal gemeenteambtenaren en professionals in wonen, zorg en welzijn, die in wijken en buurten werken aan het bevorderen van sociale samenhang.¹

'Voor wat hoort wat. Alleen wie wat te bieden heeft is welkom in de wijk', luidt de eerste. Dat is wederkerigheid, zegt Bussemaker en dat vind ik zo slecht nog niet. Iemand in de zaal is het niet eens met deze stelling, want 'niet al mijn sociale contacten wonen in mijn wijk, dat is veel te klein gedacht.'

Locatie doet er vaak niet meer toe, beaamt Jos van der Lans, cultuurpsycholoog en publicist.

Marokkanen kunnen bijvoorbeeld veel telefonisch contact hebben met hun vrienden in Marokko, maar niet in de buurt actief zijn. Je vrijwillig terugtrekken, dat moet wel mogen, vindt hij. En als iemand zich onvrijwillig terugtrekt, is bemoeizorg van toepassing, vult Dick de Wit (bestuurder Factor G, bestuurslid Verdiwel) aan.

'Vermaatschappelijking van de zorg is pas geslaagd als Albert Heijn op de kwetsbaren let', luidt de tweede stelling. Zonder een bijdrage van de private sector gaat het inderdaad niet lukken, stelt Bussemaker en de zaal is het met haar eens. 'Buurt gemengd; per blok sorteren', ten einde de menging niet té groot te maken, is de derde stelling. Die stelling kan niet op veel instemming rekenen; Bussemaker vindt het een te technocratische en bovendien onuitvoerbare oplossing. Bovendien levert het volgens haar alleen 'bonding' op, geen 'bridging'. Jan Hoek biedt na deze discussie over de stellingen aan Jet Bussemaker het eerste exemplaar aan van het boekje *Sociale samenhang: mythe of must?* van DSP-groep over de invulling van de Wmo op lokaal niveau.

We moeten niet meteen naar oplossingen zoeken, maar eerst proberen Putnams analyse een paar stappen verder te brengen, vindt Arnold Reijndorp, bijzonder hoogleraar Sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden aan de Universiteit van Amsterdam. Het gaat erom het afgenomen vertrouwen te herstellen. Mensen vragen niet zoveel, ze willen gewoon iedereen in de buurt een klein beetje kennen. Het gaat hier om wijken waar weinig te kiezen is, wijken met lage huren en lage koopprijzen; diversiteit is dus marktgestuurd. Eigenlijk gaat het in essentie om het gebrek aan vertrouwen in de ouders van andere kinderen.'

¹ Voor een apart verslag van deze middag zie www.dsp-groep.nl/wmo

Aanbellen

Volgens Dick de Wit is het lokaal welzijnswerk slachtoffer van te grote ambities. Ze kunnen niet zoveel bereiken en moeten meer investeren in kleinschaligheid. Weg met de 'uurtje factuurtje'-mentaliteit, we moeten terug naar de ouderwetse opbouwwerker, de professional die eropaf gaat, die aanwezig is in de wijk. De afstand tussen professionals en burgers is door bezuinigingen groter geworden.

Jantine Kriens (wethouder Volksgezondheid en Welzijn Rotterdam) vindt dat je iedereen móét aanspreken op de eigen verantwoordelijkheid. Sommige wijken scoren slecht op werk en inkomen, maar goed op binding. Gebruik die irritatie, laat bijvoorbeeld Turkse burgers zelf bij een Turkse buurvrouw aanbellen die geen taalles wil, als ze daarover verongelijkt zijn. De gemeente moet dan wel klaarstaan met cursussen.

Evelien Tonkens (bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap UvA) vindt de discussie te zoetig. Het gaat ook om vreedzaam ruziën, zegt zij. Je moet dissidente stemmen niet smoren. Maar je moet wel goed bedenken of je het waard vindt om een conflict te krijgen, vindt Arnold Reijndorp, want je moet wel met elkaar verder. En je moet weten of je burens aan jouw kant staan.

Wat helpt de Wmo bij dit alles? De Wmo geeft wethouders en directeuren van sociale instellingen handvatten hoe je omgaat met mensen die zich terugtrekken en hoe je eropaf gaat, maar biedt geen kant en klare oplossingen. 'Aanbellen' is het motto van Bussemaker, en vooral de Wmo niet technocratisch opvatten. Iemand vraagt bijvoorbeeld een scootmobiel aan omdat ze eenzaam is, maar daar zit een andere behoefte achter: die aan voorzieningen voor sociaal contact. Bussemaker gelooft heilig in combinatiefuncties van mensen die zowel bij een sportvereniging werken als bij school, waardoor kinderen bijvoorbeeld na school kunnen sporten met buurtgenoten, wat normaal bij sportclubs niet het geval is. Ook het ontwikkelen van sociale competenties vindt ze belangrijk. Soms staan mensen met natuurlijk gezag in de buurt op die bemiddelen, die moet je ondersteunen. Maar een eerste voorwaarde voor het welslagen van de Wmo zijn wethouders met sociale visie, herhaalt Bussemaker nog eens tot slot.

Tekst: Mariek Hilhorst